

УДК 373.3.015.31:316.776

ОБГРУНТУВАННЯ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Біличенко Г.В.

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

У статті здійснено аналіз базових понять проблеми розвитку комунікативної культури. Категорія «культура» розглядається як складне і багатогранне явище, що визначається в міждисциплінарному науковому дискурсі. Виокремленні підходи диференціації даного поняття, схарактеризовані культурологічні компоненти змісту соціально-педагогічної діяльності. Культура розглядається як засіб і як результат соціалізації особистості. Підходи до визначення поняття «культура» співвідносяться з функціональною спрямованістю її змісту.

Ключові слова: культура, соціалізація, функції культури, парадигма освітнього процесу, культурологічні компоненти.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві інформаційного різноманіття імперативом має стати висока якість комунікативної культури всіх членів соціуму, що сприятиме забезпеченню неконфліктного характеру спілкування, культурно-комунікативному толерантності, персоналізації людських взаємин. Необхідність забезпечити гармонію відносин особистості та суспільства, подолати кризисні та конфліктні явища, здійснити залучення до істинно людських видів діяльності, найважливішим з яких є комунікація, актуалізує вивчення проблеми розвитку комунікативної культури.

Проблема підвищення якості освіти набуває все більшу актуальність в просторі сучасного наукового пошуку. Очевидно, що існує пряма залежність між якістю освіти та сталим динамічним розвитком суспільства. Одним з важливих напрямків вивчення проблеми підвищення якості освіти є пошук можливостей соціально-педагогічного впливу на становлення індивідуального буття дитини, її соціально важливих особистісних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативна культура є досить новим поняттям у соціально-педагогічній науці, тому підґрунтям для її вивчення стали наукові дослідження, насамперед, теорії культури (А. Бичко, С. Гессен, П. Гуревич, В. Межуєв та ін.), культури особистості (Г. Балл, І. Зязюн, В. Кремень, І. Тюрменко та ін.), педагогічної культури (М. Бабич, І. Бех, С. Вітвицька, В. Гриньова, І. Ісаєв, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, В. Сухомлинський, О. Уваркіна), культури спілкування (О. Бодальов, М. Каган, В. Кан-Калик, Л. Петровська, Г. Чайка, Т. Чмут), що дозволило в логічній послідовності (від загального до часткового) подати алгоритм вирішення завдань дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення сутності та змісту базових категорій вивчення проблеми розвитку комунікативної культури, аналіз філософського, психологічного, педагогічного й соціально-педагогічного аспектів зазначеної категорії в сучасному науковому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж величезної кількості наукових термінів сучасних гуманітарних наук термін «культура»

належить до фундаментальних, містить різноманітні змістові відтінки і використовується в різних контекстах. Тому розгляд сутності даної категорії передбачає здійснення теоретичного пошуку в міждисциплінарному науковому дискурсі.

Аналізуючи проблеми теорії і історії культури вчені розглядають аспекти взаємодії людини і світу, людини і природи, людини і мистецтва; сутності культури як специфіки людського існування; організації соціокультурного буття людини.

Проблема визначення змісту даного поняття обумовлена різноманітністю його трактування. Так, американські культурологи А. Кребер і К. Клакхон [22] стверджують, що з 1871 р. до 1919 р. різними науками було запропоновано сім визначень «культури», за період 1920-1950 рр. їх кількість збільшилася до 150, а з часом – досягла позначки 500.

Учасники міжнародного XVII Всесвітнього філософського конгресу «Філософія і культура», що відбувався за сприяння ЮНЕСКО у 1983 році визначили більш 400 дефініцій культури, класифікуючи їх відповідно зі змістовною домінантою на антропологічні, соціологічні та філософські. Міжнародна наукова спільнота відбила багаторівневість підходів до визначення культури, підкреслюючи спрямованість її функції: абстрактне позначення загального процесу духовного (інтелектуального, етичного, естетичного) розвитку; позначення стану суспільства, заснованого на праві та обов'язки, встановленому порядку, нормативності взаємодії інституції; абстрактну вказівку особливостей способів існування або способу життя, властивих будь-якому товариству, групі людей, історичному періоду; позначення форм і продуктів наукової і художньої діяльності [19].

Вважаємо, що в науковому просторі дефініція «культура» розглядається як термін, поняття і категорія. У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує визначення «культури» як категорії для позначення створеного людьми штучного середовища проживання й самореалізації, яка виступає джерелом регулювання соціальної взаємодії [20].

Значну увагу розгляду категорії «культура» приділено в філософській науковій літературі. Так, у «Філософському енциклопедичному слов-

нику» культура визначається як «...вираження специфічної людської єдності з природою та суспільством, характеристика розвитку творчих сил і здібностей особистості, ... містить у собі не лише предметні результати діяльності людей (машини, технічні надбання, результати пізнання, твори мистецтва, норми права та моралі тощо), але й суб'єктивні людські сили та здібності, реалізовані в діяльності (знання, уміння, виробничі та професійні навички, рівень інтелектуального, естетичного та морального розвитку, світогляду), способи та форми взаємного спілкування людей у рамках колективу й суспільства. У широкому розумінні культура – це сукупність проявів життя, досягнень і творчості народу чи групи народів» [20, с. 229].

На думку відомого філософа В. Межуєва, культура полягає у створенні особистості людини в усьому багатстві її суспільних зв'язків і відносин. У контексті досліджуваної проблеми важливими є погляди науковця щодо сутності змісту культури: «...дійсним змістом культури є розвиток самої людини, розвиток її творчих сил, відносин, потреб, здібностей, форм спілкування тощо» [9, с. 78].

У науковому досвіді Ю. Безрученко, А. Бичка, Г. Улунової та ін., визначено основні підходи щодо сутності культури: антропологічний (культура охоплює різні аспекти людського буття, є сукупністю штучно створених продуктів діяльності або соціально стандартизованих форм поведінки); аксіологічний (культура є система матеріальних і духовних цінностей); діяльнісний (культура як специфічний спосіб людської життєдіяльності, яка відтворює та створює людину в усій цілісності її буття) [4].

Значна кількість вітчизняних публікацій з даної тематики почала з'являтися у середині 80-х років ХХ століття. У наукових дослідженнях із історії та культурології обговорювались окремі культурні феномени і системи, питання історії культури, різноманітні аспекти сучасної, вітчизняної та зарубіжної культурної ситуації. Теоретичний аналіз культурологічного доробку Н. Горбач, О. Горбулич, Б. Кононенко, З. Росінської, І. Тюрменко дає можливості розглядати культуру, як «культурну рису людини» – сукупність розуму та почуттів, мови й спілкування, естетичних смаків і норм поведінки тощо [18].

Цікаво зауваження В. Розіна: «...у тому шарі, який ми назвали теоретичним, багато різних шкіл і навіть індивідуальних версій культури. Саме у зв'язку з цим говорять, що в культурології стільки теорій, скільки значних культурологів. І всередині кожної науково-дисциплінарної версії розуміння культури іноді істотно відрізняється». У контексті проблеми нашого дослідження важливо підкреслити протиріччя в розумінні змісту даної дефініції: «...визначення культури як норми і як перетворення стандартів, як адаптації людини до суспільства і як подолання соціальної інерції, як накопиченого досвіду і як самореалізації особистості» [13, с. 11].

Соціологічний аналіз категорії «культура» дозволяє виокремити наступні підходи в диференціації даного поняття: якісний підхід (трактування культури як якісного стану суспільства, рівня, ступеня, міри олоднення); нормативний

підхід (соціологічний) (пов'язує культуру з нормами, правилами поведінки людей, їхніми традиціями, звичаями); духовно-особистісний підхід (певний рівень освіти й виховання людей); креативний підхід (здобутки культури як результат творчої діяльності людей) [11].

Значне місце обговорення поняття «культура» знаходить у психологічних дослідженнях. В унікальній праці «Психологія і культура», підготовленої багатьма вченими з різних країн, поняття «культура» розглядається в зв'язку з такими психологічними процесами, як пізнання, моральний та емоційний розвиток, а також спільно з гендерним і особистісним розвитком людини [8].

На думку Д. Мацумото, культура – це динамічна система експліцитних та імпліцитних правил, встановлених групами з метою забезпечення власного виживання, яка містить установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, що є спільними для групи, однак реалізуються кожним специфічним об'єднанням всередині групи за допомогою різних способів, передаються від покоління до покоління та є відносно стійкими, тобто можуть незначною мірою змінюватися з часом [8].

Освоєння вітчизняними і зарубіжними психологами категорії «культура» дозволяє акцентувати деякі аспекти, які визначають цю дефініцію як свого роду атмосферу психічного розвитку; як середовище підростаючого і живить особистість; як науку людського взаєморозуміння [3; 23; 24].

Провідним концептуальним положенням та принципам культурологічного підходу в освіті присвячені наукові праці О. Асмолова, Є. Бондаревської, І. Зязюна, О. Отич, Л. Подимова, В. Руденка, О. Рудницької, В. Сластьоніна, В. Шейка та ін., у яких розроблено напрямки створення освітнього процесу в контексті цього підходу.

Наповнення процесу виховання особистості культурними смислами можливо, як вважає академік І. Зязюн, завдяки перегляду традиційної освітньої системи на користь її наповнення культурологічним змістом, аксіологічним характером набування знань, а також надання освітньому середовищу культурологічного характеру [6].

Необхідність культурологічного підходу в формуванні змісту освіти через засвоєння сукупності загальнолюдських ідей, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей підкреслював академік В. Сластьонін [15].

Важливим для нашого дослідження є погляди науковця О. Рудницької, яка співвіднесла якість освіти особистості зі здобутим її культурним рівнем; відзначила залежність рівня освіченості від міри опанування змісту культурних надбань суб'єктом навчально-виховного процесу та ступені його відповідності нормам розвитку, прийнятим у даному конкретному суспільстві [14, с. 18-19].

Аналіз педагогічної наукової літератури дає можливість:

– визначення культурологічних компонентів змісту педагогічної діяльності (ціннісно-цільовий – мотиваційно-ціннісне ставлення до педагогічної професії, педоцентризм педагогічної позиції, культуроцентриська налаштованість педагогічного мислення, відповідність гуманістичних цінностей потребам і меті особистості; змістовий – здатність до культурологічного аналізу

культурно-освітніх феноменів; діяльнісно-творчий – пріоритетність вибору самостійної діяльності, усвідомлення себе творцем педагогічного процесу; особистісно-позиційний – гуманна особистісна педагогічна позиція, творчий індивідуальний стиль діяльності, морально-етична саморегуляція) [10, с. 13];

– осмислення культурних функцій особистісно-орієнтованої освіти (реалізація принципів демократії, співробітництва, гуманізації; організація оволодіння системою знань, умінь і навичок, способами творчої діяльності, визначення ціннісних орієнтирів, які сприяють розвитку особистості, зміцненню її інтелектуального й духовного потенціалу) [1; 3; 6];

– визначення людини культури як мети педагогічного впливу (як суб'єкта природи та історії, гри та праці, пізнання та спілкування, цілісної людини культури, яку необхідно не формувати і навіть не виховувати, а знайти, підтримати, розвинути особистість в людині та закласти в неї механізми самовизначення, самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання тощо, що необхідні для становлення самобутньої особистості та гідного людського життя, для діалогічного та небезпечного спілкування з людьми, природою, культурою, цивілізацією) [1; 7].

На нашу думку дані положення можуть визначити вихідні позиції нової парадигми освітнього процесу.

З огляду на спеціальність, в межах якої виконується дослідження, доцільно виділити серед авторських тлумачень змісту поняття «культура», насамперед, позиції представників сучасної української соціально-педагогічної школи О. Беспалько, І. Зверева, Г. Лактіонова, Ж. Петрович, С. Харченко та ін. Формулюючи понятійно-термінологічний апарат цієї науки автори диференціюють використання даного терміну стосовно різних соціальних утворень як культуру людства, культуру сторічних епох, культуру певного суспільства, культуру певної діяльності, культуру певної людини. Підкреслюється найважливіша характеристика даного феномена: «без засвоєння, збереження та розвитку культури не може існувати жоден людський соціум, проте і культура гине поза ним» [16, с. 118].

Для більш ретельного аналізу проблеми звернемося до соціально-педагогічної парадигми наукового пошуку (В. Бочарова, І. Ліпський, В. Львов, А. Мудрик, І. Теліна, В. Нікітін, Т. Яркіна та ін.), яка визнає триєдність соціокультурних процесів, які відбуваються в різних соціально-педагогічних інституціях під впливом спеціально організованої соціально-педагогічної діяльності: процеси соціального розвитку особистості, включення людини в соціум, перетворення соціуму [2; 12].

Аналіз досліджень А. Арнольдова, В. Бочарова, І. Ліпського, А. Рижанової, Г. Філонова, С. Харченко, Л. Штефан та ін. визначив особливості застосування культурологічного підходу щодо завдань та змісту соціально-педагогічної діяльності, яка транслює, відтворює та розвиває соціальну культуру людини і соціуму. Так, як вважає науковець А. Рижанова, культурологічний підхід піднімає рівень об'єктивності інтерпретації соціально-педагогічних явищ, дозволяє

виявити й простежити тенденції освітніх цілей, зумовлених розвитком ціннісних орієнтирів соціуму [12]. На думку науковця А. Арнольдова, соціальне виховання пробуджує культурну свідомість у людині, завдяки чому вона відчуває свою цілісність у широкому духовному просторі. Він вважає, що в розробці сучасних тенденцій соціальної педагогіки слід особливу увагу акцентувати на моральному відродженні людини; підкреслює роль цінностей у становленні культури особистості; наполягає на загальнонауковому значенні соціальної педагогіки [2, с. 28].

Висвітлення позицій сучасних науковців (В. Андрущенко, О. Беспалько, І. Зверева, В. Кремень, С. Савченко та ін.) на зміст поняття «культура» дозволив визначити ряд її функцій, які детермінують процес соціалізації особистості. При цьому соціалізацію, як базову дефініцію соціальної педагогіки, розуміємо як процес послідовного входження індивіда в суспільне життя внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах [1; 7]. У визначенні даного феномена, важливе місце посідає культурно-історична теорія Л. Виготського, в якій соціалізація розглядається як процес засвоєння особистістю культурних сенсів і цінностей, завдяки яким забезпечується єдність свідомості одного соціокультурного середовища.

Особливості соціально-педагогічного підходу до процесу соціалізації визначаємо, спираючись на дослідження В. Волович, М. Горлач, І. Зверев, А. Капської, В. Керецман, І. Козубовської, М. Кратінова, О. Пічкач, С. Савченко, С. Харченка, А. Чиж та інші, як розвиток особистості в конкретному соціально-культурному середовищі в умовах цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу [21].

Відповідно до поглядів Н. Дембицької, І. Зубіашвілі, О. Лавренко, В. Москаленко та інші [2; 4; 11; 12] сучасна соціокультурна ситуація в суспільстві потребує розвитку нового типу особистості, основними характеристиками якого будуть індивідуальність, творча активність і здатність орієнтуватись на майбутнє: вміння прогнозувати, фантазувати, гнучко переходити в нові види діяльності, навіть в ситуації невизначеності. На основі цього сучасна соціально-педагогічна наука намагається здійснити переоцінку змісту соціально-педагогічної діяльності, які традиційно базуються на провідному значенні цілеспрямованого впливу на особистість у процесі її формування, і розглянути соціалізацію як процес саморозвитку особистості, її життєвому визначенні в культурі, в соціумі.

Висновки. Отже, зазначимо, що активне використання поняття «культура» в усіх формах і на всіх рівнях індивідуальної та суспільної свідомості, у всіх сферах людської життєдіяльності доказує необхідність розгляду його і в контексті соціально-педагогічного дискурсу. Особливо цінним є розуміння діалектичного взаємозв'язку категорій «соціалізація» і «культура» в якому «культура» виступає як засіб і як результат соціалізації особистості. Аналіз даних наукових категорій є підґрунтям визначення змісту поняття «комунікативна культура» та характеристики та її структурних компонентів.

Список літератури:

1. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття: у пошуках перспективи: продовж. Філософія освіти. 2006. № 1. С. 6-12.
2. Арнольдов А. И. Живой мир социальной педагогики (В поддержку актуальной науки). Москва: Ин-т педагогики социальной работы РАО, 1999. 136 с.
3. Асмолов А. Г. Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества. Вопросы образования. 2008. № 1. С. 65-86.
4. Безрученков Ю. В. Дослідження феномену культури з позицій діяльнісного підходу. Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка: педагогічні науки. 2012. № 4(239), ч. 1. С. 60-66.
5. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.
6. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
7. Кремень В. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Пед. думка, 2009. 520 с.
8. Мацумото Д. Психология и культура. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 720 с.
9. Межуев В. М. Культура и история (Проблема культуры в философско-исторической теории марксизма). Москва: Политиздат, 1977. 199 с.
10. Настенко Л. Г. Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутнього вчителя: автореф... ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2002. 20 с.
11. Разуменко Д. О. Формування економічної культури майбутніх вчителів у фаховій підготовці: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2006. 211 с.
12. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті: автореф. ... д-ра. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганський нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2005. 44 с.
13. Розин В. М. Особенности дискурса и образцы исследования в гуманитарной науке. Москва: Либроком, 2009. С. 66-72.
14. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2005. 360 с.
15. Слостенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: инновационная деятельность. Москва: Магистр, 1997. 224 с.
16. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. І. Д. Звереві. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
17. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В. В. Москаленко, О. В. Лавренко, Н. М. Дембицька, І. К. Зубіашвілі та ін.; за заг. ред. В. В. Москаленко. Київ: Педагогічна думка, 2015. 405 с.
18. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: підручник / Н. Я. Горбач, З. П. Росінська та ін. Львів: Каменяр, 1992. 166 с.
19. Философия и культура: XVII Всемирный философский конгресс: Проблемы, дискуссии, суждения / отв. ред. В. В. Мшвениерадзе. Москва: Наука, 1987. 335 с.
20. Философский энциклопедический словарь. Москва: ИНФРА-М, 1998. 576 с.
21. Методология и методы социально-педагогических исследований / [ред.-сост.: С. Я. Харченко, Н. С. Кратинюк, А. Н. Чиж и др.]. Луганськ: Альма-матер, 2001. – 216 с.
22. Kroeber A., Kluckhohn C. Culture: a critical review of concepts and definitions. Cambridge, MA: Peabody Museum, 1952. № 1. Vol. 47.
23. Wertsch J. V. Keys to cultural psychology. Culture, Medicine and Psychiatry. 1992. V. 16. P. 273-280.
24. Shweder R. Cultural psychology: What is it? Goldberger N.R., Veroff J.B. (eds). The culture and psychology reader. N. Y.: New York Univ. Press, 1995. P. 41-86.

Беличенко А.В.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

ОБОСНОВАНИЕ БАЗОВЫХ ПОНЯТИЙ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КОМУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ: СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье осуществлен анализ базовых понятий проблемы развития коммуникативной культуры. Категория «культура» рассматривается как сложное и многогранное явление, которое определяется в междисциплинарном научном дискурсе. Выделенные подходы дифференциации данного понятия, охарактеризованы культурологические компоненты социально-педагогической деятельности. Культура рассматривается как средство и результат социализации личности. Подходы к определению понятия «культура» соотносятся с функциональной направленностью его содержания.

Ключевые слова: культура, социализация, функции культуры, парадигма образовательного процесса, культурологические компоненты.

Belychenko H.V.

State Higher Educational Institution
«Donbas State Teachers' Training University»

GROUND OF BASE CONCEPTS PROBLEM OF DEVELOPMENT COUNICATIVE CULTURE PERSONALITY: SOCIALLY-PEDAGOGICAL ASPECT

Summary

The analysis of base concepts of problem of development of communicative culture is carried out in the article. Category «a culture» is examined as the difficult and many-sided phenomenon that is determined in interdisciplinary scientific дискурсе. Distinguished benefit to differentiation of this concept, the culturological components of socially-pedagogical activity are described. A culture is examined as means and result of socialization of personality. Approaches to the definition of the concept of «culture» correlate with the functional orientation of its content.

Keywords: culture, socialization, functions of culture, paradigm of educational process, culturological components.